

i sned ställning, tydligen ditfallen från ett högre läge». »Att den tillhört gravfältet, vare sig den stått ensam på en hög eller legat inne i en sådan, är däremot klart», uttalar Schnittger i sin undersökningsrapport. Var och hur stenen ursprungligen har varit placerad är sålunda nu omöjligt att veta, om den har haft något samband med en grav som har förstörts eller om den har stått rest på gravfältet utan någon grav. Såsom Hanna Rydh påpekar, har den icke karaktären av en rest sten, och hon lutar snarast, även med hänsyn till inskriftens art, åt den meningen, att den har legat i en grav. — Stenen fördes år 1920 till Adelsö kyrka, där den nu förvaras i sakristian.

Röd sandsten. Höjd 0,93 m., bredd 0,42 m. Ytan är ganska skrovlig och har uppenbarligen icke blivit tilljämnd före ristningens anbringande. Ristningen står i två rader, den ena utefter ena långsidan, omramad av två kantlinjer, den andra, kortare, innanför, utan någon inre kantlinje. Den yttre raden är 58 cm. lång och 9 cm. bred, den inre 24 cm. lång. Runorna äro mycket fint ristade, tämligen grunt; men de flesta äro tydliga och säkra. Inskriften synes sakna skiljetecken.

Inskrift:

Yttre raden: **aftybisontistsai**
5 10 15

Inre raden: **aklkukaipif**
20 25

Till läsningen: Inskriften synes sakna ordskillnadstecken. Före 1 **a** finnes en rak stav, som troligen utgör ett ramstreck, förbindande de båda runorna omgivande kantlinjerna. Mellan 2 **f** och 3 **t** finnas spår av ristning, men någon runa har här icke haft plats. 4 **y** är tydligt stungen. 11 **i**: kan möjligen ha varit ett **n** (däremot icke **a**). Mellan 13 **t** och 14 **n** förefaller ytan att vara skadad. Möjligen har här funnits en runa, men inga säkra spår finnas numera. I 19 **k** finnes endast en bistav till höger synlig; runan kan emellertid möjligen ha varit **m**. 21 **k** osäker. 22 **uk** en tämligen klumpigt tecknad binderuna, ej fullt säker. 25 **p**, knappast **b**.

De sex första runorna kunna tolkas **aft ybi**, d. v. s. *Aft Öpi* »Efter Öpir». Av den övriga delen av inskriften har jag icke kunnat få språklig mening.

Vid min undersökning har jag icke funnit några säkra stöd för misstanken, att ristningen har kommit till i senare tid. Denna tanke har tydligen också varit helt främmande för de arkeologer som undersökte stenen på själva fyndplatsen kort tid efter dess anträffande.

11. Hovgården, Adelsö sn.

Pl. 4, 5.

Litteratur: B 277, 1136, L 333. Ransakningarna 1667—84; J. Hadorph, Färentuna Häradz Runestenar (1680) n:r 23; J. Peringskiöld, Monumenta 3, bl. 324 f., Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus (1725), s. 29 f.; J. F. Peringskiöld, Sogubrot af Nockorum Fornkongum i Dana oc Svía veldi (1719), förordet s. 3; O. Celsius, Svenska runstenar 1, s. 23; N. R. Broeman, Sagan om Ingvar Widtfarne (1762), s. 213 f.; N. H. Sjöborg, Samlingar för Nordens fornälskare 3 (1830), s. 25; V. Dahlgren, Färentuna härad, 1851 (ATA), s. 33; UFT h. 14, s. 338; E. Brate o. S. Bugge, Runverser, s. 72; E. Brate, Pireus-lejonets runinskrift (ATS 20:3), s. 30 f., Svenska runmästare, s. 85, Sverges runinskrifter, s. 75 f., Anteckningar (ATA); O. von Friesen, Upplands runstenar, s. 57 f.; H. Rydh, Adelsö (Svenska fornminnesplatser n:r 15, 1930), s. 32 f., Förhistoriska undersökningar på Adelsö (1936), s. 203.

Äldre avbildningar: Leitz 1676 (hos Hadorph a. a. och B 1136); Peringskiöld a. a. (och B 277); Sjöborg a. a. fig. 115; Dybeck (ATA); Brate 1901 (ATA och i H. Rydh, Adelsö, s. 22); von Friesen a. a.

Ristningen finnes på ett jordfast stenblock, beläget på Hovgårdens norrgårds mark, o. 125 m. NÖ om kyrkan och SV om Alsnö hus, på N sidan om vägen ned till ångbåtsbryggan, o. 70 m. från vägen (se H. Rydh, *Adelsö*, fig. 1 n:r 9, Förhistoriska undersökningar, kartan n:r 53). Strax nedanför stenen finnes en källa. Av Hadorph anges platsen vara »Nordan Kongzhuset i

en Wreet». Om omgivningarna se även B. Thordeman, *Alsnö hus* (1916). — Den ristade sidan av stenblocket lutar något bakåt. Ytan, som är ungefär triangelformig, har varit omsorgsfullt jämnad före ristningen. På h. sidan var en del av ristningen skadad och oläslig redan på 1600-talet, och inskriftens mening kommer därför alltid att bli ofullständig och oklar. Stenytan har i senare tid även blivit ganska skörbränd; enligt uppgifter lämnade 1933 lär man för icke så länge sedan ha eldat invid densamma både för bryggning och vidjesvedning. För att förhindra dess hastiga förvittring blev den år 1935 konserverad.

Ljus, finkornig granit. Höjd 1,78 m., bredd (över ristningens mitt) 1,15 m. Ristningen är icke djup, men rätt tydlig.

Inskrift:

rapu : runar : ret : lit : rista : tolir : bry[t]i : i rop : kunuki : tolir : auk : gyla : litu : ris . . . - : paun : hion
           5   10   15   20   25   30   35   40   45   50   55   60   65
 : eftir . . . k : merki || srni . . . || hakuñ · þap : rista
           70   75   80   85   90   95

Rað þu runar. Rett let rista Tolir bryti i Roð kunungi. Tolir ok Gylla letu ris[ta...], þaun hion æftir [si]k(?) mærki ... Hakon bað rista.

»Tyd du runorna! Rätt lät rista dem Tolir, bryte i Roden, åt konungen. Tolir och Gylla läto rista (dessa runor), båda makarna efter sig till en minnesvård ... Håkon bjöd rista.»

Till läsningen: Intet skiljetecken vid inskriftens början och slut. Tydligt stungna äro 11, 69, 76 **e**, 28, 50 **y**, 49 **g**. Däremot ostungna 14, 54 **i**. Övre delen av runorna 28—31 är borta, på grund av avflagring utmed stenens kant; runan 29 är dock på 1600-talsteckningarna ett tydligt **t**. Runan 31 kan icke ha varit annat än **i**; det finns inga spår av bst upptill. Mellan 31 **i** och 32 **r** finnes intet skiljetecken. 32 är fullt tydligt **r**. Efter 59 **s** följer en större avflagring, som i den yttre slingan tagit bort inskrift på o. 70 cm. Skadan fanns redan på 1600-t. Sannolikt har här stått **rista : runar : þisar**; av sista runan i denna följd, **ṛ**, finns h. bst i behåll. 68 **n** har sin bst lutande mot v. och är sålunda strängt taget ett felristat **a**. Efter 73 **ṛ** följer en avflagring, som har förstört 2 runor (knappast 3). 74 **k** är tydligt; därefter följer ett :. Mellan detta skiljetecken och 75 **m** finnes ingen runa, men stjärtspetsen av en ormslinga är här lagd in över runslingan. Efter 79 **i** finnes intet spår av ristning inom huvudslingan. — Därefter skola sannolikt de runor läsas, som stå nedtill t. h., innanför huvudslingan: 80—83 **srni**, alla fullt tydliga. Avståndet från 83 **i** till avflagringens kant är större än det vanliga avståndet mellan runor i denna del av inskriften; det är därför ovisst, om här har funnits någon fortsättning. — På motsvarande plats t. v. innanför huvudslingan står inskriftens avslutning. Runorna 88 **n**, 89 **b**, 90 **a**, 91 **þ** äro skadade, men tillräckligt säkra.

Hadorph och Leitz: 5—9 **runoi**, 11 **i**, 13 **r**, 21—25 **to ir**, 28 **u**, 49 **k**, 63 **i**; 66—68 **ion** saknas, likaså 73 **ṛ**, 74 **k** och 76 **e**. — Peringskiöld: 5—9 **runar**, 11 **i**, 13 **i**, 21—25 **to : ir**, 28 **u**, 38 **uk**, 49 **k**, 63 **a**, 65—68 **hion**, 73 **ṛ**, 74—79 **auk : imirki**, 80—83 **krni**. — Sjöborg återger endast i litografi Peringskiölds läsning. — Dybeck: 11 **i**, 21—25 **toir**, 26—30 **brupi**, 49 **k**, 69 **n**, 74—79 **auk : imirki**, 80—83 **srni**. — Brate: 11 **e**, 21—25 **tolir**, 28 **u**, 31—34 **trop** (h. bst till 31 **t** »visar sig tydligt i synnerhet mot spetsen»), 49—52 **gyla**, 74—79 **k : mirki**, 80—83 **srni**. — v. Friesen: 11 **e**, 21—25 **tolir**, 28 **y**, 31—34 **i rop**, 49—52 **gyla**, 74—79 **k : imerki**, 80—83 **srni**.

Av de båda teckningarna i *Bautil* är Peringskiölds den korrektare och fullständigare, särskilt vad själva inskriften angår. Som så ofta har han här satt en ära i att överträffa det resultat, som hade uppnåtts av Hadorph och dennes medhjälpare. Denna »ofullkomliga afskrift» ger, framhåller han, ingen mening. Därför har han »sielfwa monumentet för dess märkvärdighet

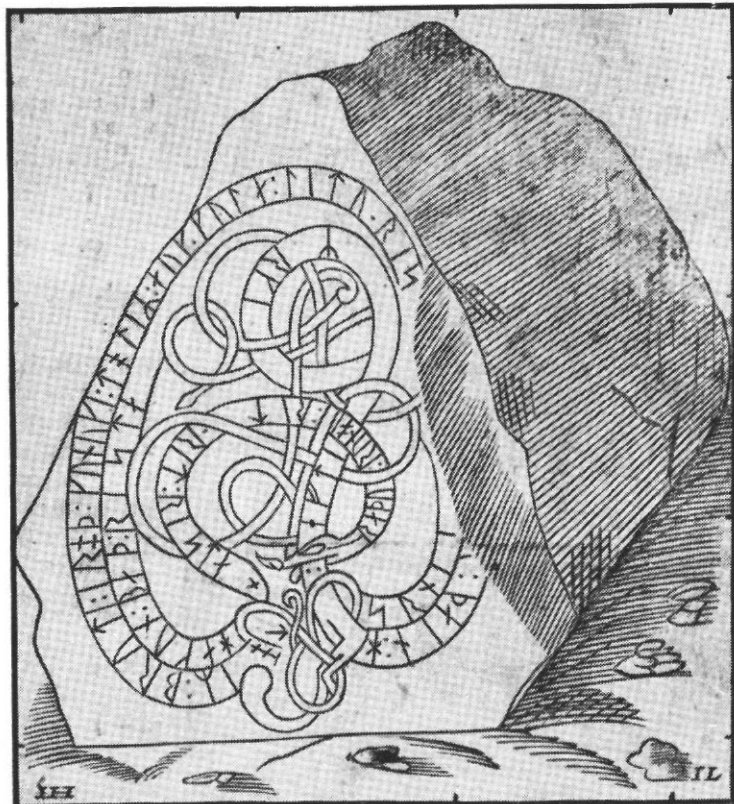

Fig. 6. U 11. Hovgården. Efter B 1136
(sign. av J. Hadorph och J. Leitz).

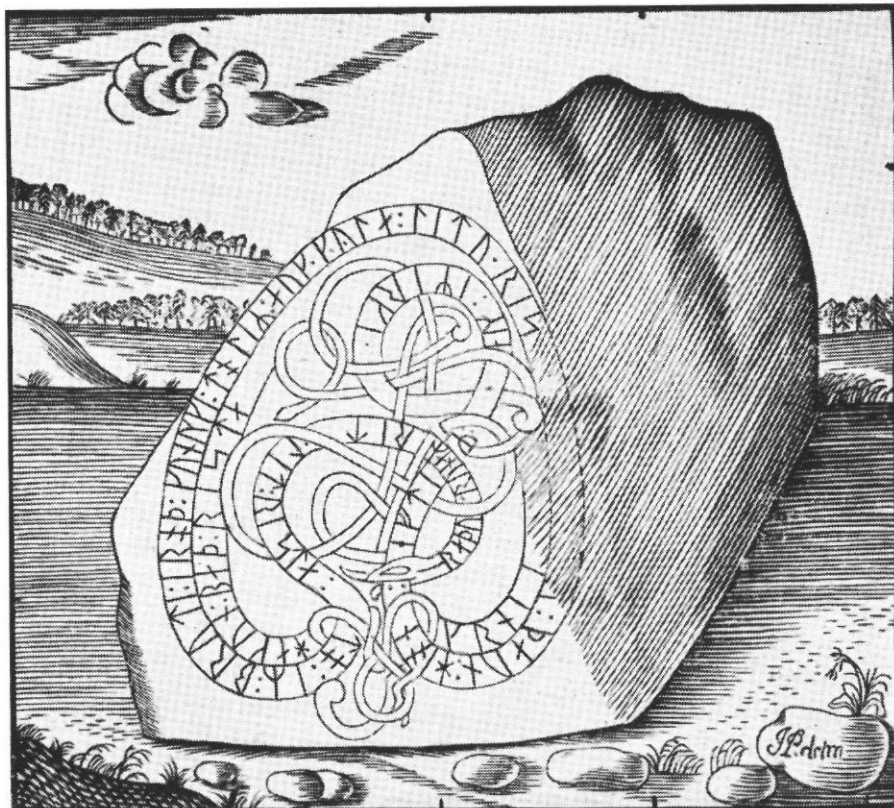

Fig. 7. U 11. Hovgården. Efter B 277
(sign. av J. Peringskiöld).

skull med egne ögon och händer å nyo afritat och efter sin rätta form uthsticka låthit». Av inskriften ger han följande tolkning: »Konung Håkan befalte at uthhugga denne Steen; Uthtyd Runerna; män lätt hugga Ritningen, då the bröte och öfwerwunne Konung Iröd (: Herröd), Tole och Gyla läto rista i denna Steen, och desse begge Ehta Hion bestälte detta då straxt där effter till märke och Segerteckn. Grane uthhögg Runorna.» Han kommenterar inskriften sålunda: »Ingen gemen Bonde eller ringa Betiänt understår sig att in på en Konungs gård och ägor något särdeles byggia eller inrätta, mindre till att biuda och befalla något Monument eller Märke där uprättas, warandes Konungarnas egen myndighet att biuda och befalla, samt låtha Tropheer och Segerteckn upprätta. Och såsom Denne Segersteen står brede wid det gamla Konungshuset i sielfwa Hofgården, såsom föreberättat är; Altså hafwer denne på Stenen nämpnde Hakon ofehlbart warit En Konung i Sverige, fast hans Titul, som då allom bekant warit, inthet föruthsättes.» Med detta namn finnas i Sveriges historia två konungar: Håkon Ring och Håkon röde. »Den senare Håkans namn eller Segersten lærer detta inthet wara emedan han uthi de 13 åhr som han regerade aldrig hade nogot krig, uthan satt i frijd och rolighet, mehrendeles wistandes i Westergötland, där han både war födder och omsider afsomnade. Men högbemälte konung Håkan Ring förde ett stort Krijg uppå Bråwallahed emot kong Harald Hildetann af Danmark, i hwilket 15 konungar, som wore på de Danskas sijda, slagne blefwo, föruthan Konung Heröd och Bose, som mycket sårade undkommo, sedan alt deras folk nederbrutit war, och vidare där om läses i Herödz Saga.» Ett **h** saknas ofta i runinskrifterna i början av ord; **irop** kan därför stå för Herröd. »Här till med betyga också alla våra Historier att fylkeskonungarna i desse Swea och Götha Riken hafwa sig ofta uppsatt med krig emot Enwaldz-Konungarna innan de dem tijd efter annan af daga tagit och aldeles uthrotat.»

I inledningen till *Sogubrot af Nockorum Fornkongum* (1719) offentliggör den yngre Peringskiöld sin faders läsning och tolkning av Hovgården-stenen. Konung Håkan Ring var son till Olov Trätäljas son Ingjald och en syster till Harald Hildetand; han var systerson till Sigurd Ring och dennes medregent i Sverige; han hade sitt säte på Alsnö vid Björkö stad. Herröd omtalas i *Sogubrot* såsom konung i Östergötland och Södermanland efter sin fader Hervard

Ylving. I Bråvallaslaget blev Herröd slagen på flykten. Det är denna händelse »wid pass år Chr. 735 efter Thormoders vthräkning», som omtalas på »Runestenen på Alsnö Kongl. Hofgård, hwilken på Kong Håkan Rings befallning såsom en Segerstod då blifwit vthhuggen». Liksom i den äldre Peringskiölds *Ättartal* tolkas här inskriften sålunda: »Läs thessa Runor och Ritning, som Kong Hakun lät skrifwa, och befalte vthhugga tå the bröto och öfwerwunno Konung Herröd. Tole och Gyla låto rista i thenna sten, och thesse begge ehta hion bestälte thetta tå straxt ther efter, til merke och åminnelse. Grane vthhögg Runorna.» Tole förmodas vara den i Sogubrot omtalade Tolafostre från Uppsala, som »förmäles hafwa tillijka med flere kämpar giordt tjenst hos Konung Ring vti Bråwalla slaget».

Kritiken kom, skarp och sarkastisk, hos Brocman. »Jag bör härwid först ärinra, at, huru Håkan Rings Warelse utur gamla Historien med Gissningar och Motsägers Jämknings förswaras, hon likwäl alltid blifwer twifwelagtig. Vår säkra Historia nämner allenast Sigurd Ring, såsom Swerjes Öfwerkonung; hwilken Bråwalla Slag i synnerhet gjort namnkunnig. Men igenom Saxos Efterlåtenhet som förgätit denne Regents rätta Namn, och allenast nämner honom Ring, samt af våre Skribenters Åtrå at sammanbinda hans oriktiga Ättartal och Tidräkning med de mera tilförlåtliga Isländska Efterrättelser, hafwa den förres Alfwer, Olof, Inge och Ingeld, som skal warit Rings Fader, kommit at blandas med desses Alrik och Erik, Alf och Yngwe, samt Jorund, och af Aune den Gamles Namn, hwars långlige Lifstid man trot bäst passa sig med Harald Hildetands, blifwit en Håkan, med det Tilnamn, som på Swea Konung wid samme Tid hos Saxo utan rätta Mansnamnet igenfinnes. Denna Ätträkning förekommer både hos Ericus Olai och ännu äldre Swenske Tidteknare. Hwilken, ehuru hon, tillika med Sigurd Rings Återställande, kunnat rättas, likwäl blifwit lemnad orörd, lika såsom man icke welat mista den några hundra År för hans Tid i dennes Ställe influtne Håkan Ring. Til yttermera wisso skal nu anförde Runsten på Alsnö bewisa, at en sådan Konung icke allenast där Residerat, utan ock warit Sigurd Rings Medregent, fastän denne Håkan på Stenen icke nämnes Konung . . . Likaleds finnas fuller på så wäl Hr. Peringskiölds som Hadorphs Afritningar *Iroth* och *Kunugi*; men om med dessa Ord nödwändigt skal förstås Konung Herröd, och, än mera, den Herröd, som blef Ragnar Lodbroks Swärfader, och regerade i Östergötland, blifwer en annan fråga? Jag wil til Swar härpå, medgifwa at Skiljeteknen äro satta på sina rätta Ställen, hwilket än kan wara nog Twifwel underkastadt; Men därför är *Iroth* icke straxt Herröd, och *Kunungi* icke nödwändigt så nära med detta ord förknippadt, som Namnet eller Syslan med Mannen.» Brocmans egna försök att tolka inskriften äro mycket obetydliga. Han diskuterar ett par olika förslag, men kommer icke till något resultat.¹

Sjöborg låter visserligen påskina, att han själv har undersökt Hovgården-stenens inskrift. Men han återger endast bokstavstroget Peringskiölds läsning. Uteslutande ett visst kuriositetsintresse har hans tolkning: »Den rådige runristaren lät rista till den bortovarande Konungen Herröd; Toller och Kyle låto äfwen rista . . . de voro tjänare som efterlefde den som höll baneret, Håkan föranstaltade om teckningen af kretsarne.» — U. W. Dieterich (*Runen-Sprach-Schatz*, s. 100, jfr s. 205) framhåller, att »diese Inschrift ist dunkel, doch ist so viel klar, dass die ersten Worte 'Lies du!' bedeuten». — Sten Boije avstår, i *Upplands Fornminnesförenings Tidskrift* h. 14 (1888),

¹ En sen återklang av Peringskiölds tolkning av Hovgården-inskriften möter ännu i A. A. Afzelius' *Svenska Folkets Sago-Häfder*, bd 1 (2. uppl., 1844), s. 149 f., där det talas om kämparna i Bråvalla slag: »Slutligen må nämnas Konung Håkan Ring af Alsnön wid den gamla Björkönen i Mälaren. På denna ö hade den tiden uppstått ett litet hof af den gamla Ynglinga-ätten, som den ädelsinnade Harald Hildetand inkallat och beskyddade. Håkan war den fördrifna Konungasonen Olof Trätäljas sonson. Bland de många, som voro Herauds vänner, skall Håkan Ring hafwa warit honom mycket tillgifwen och efter hans död upprest på Alsnön den runsten till hans åminnelse, som ännu der finnes, med denna ristning: Red runristning; Hakon bad rista, då de bruto (öfwerwunno) Irod (Heraud) Konungen. Tole och Iula, äkta hjon, låto rista, Grane högg märke».

helt från att försöka översätta Hovgårdens-inskriften: »Inskriften är säkerligen felaktigt uppfattad och kan därför blott delvis översättas».

Med språkvetenskaplig metod är Hovgårdens-inskriften första gången föremål för granskning i Brates och Bugges *Runverser*. »Med ytterlig tvekan» framställer Brate sitt tolkningsförslag; »Tyd runorna! Rätt lät rista (dem) Tolir, konungens befallningshafvande i sjödistriktet. Tolir och **kyla** läto resa ... makarne efter ... Hakon befalde att rista». För tydningen av **bruti : i rop : kunuki** hänvisar han till uttrycket *iarls bryti i ropzs bo* i ÖgL. Dativen **kunuki** anser han här stå i genitiv funktion såsom nsv. 'förvaltare åt konungen'.

Bugge utgår ifrån att början av inskriften är i metrisk form, icke blott

rapu : runar : ret : lit : rista :

där alliteration och rytm är påtaglig, utan även det följande

tolir : bry[t]i : i rop : kunuki :

Alliterationens krav gör det då nödvändigt att antaga, att **rop** är felläsning för **bop**: »Toler Gaardsforvalter ... ifölge Kongens Paabud».

Brate fann till en början Bugges förslag mycket tilltalande. Vid undersökning år 1901 av själva inskriften konstaterade han emellertid, att den äldre läsningen **irop** på de båda *Bautil*-bilderna var riktig — något **b** kunde icke komma i fråga —, »så när som på första runan, som haft kännestreck upptill och varit **t**». Detta **trop** vill han tyda som ack. sg. av ordet fvn. *troð*, f., bl. a. 'indhegnet Vei ved Gaarden'. »På en tid, då borgen på höjden var bebodd, bör genaste vägen från densamma ned till kyrkan och Hofgården, där väl också då boningshus funnos, hafva fört öfver den nu odlade sluttningen förbi runstenen, hvarför det synes möjligt, att denna väg varit en inhägnad gata, vid hvilken runstenen legat. Att **trop** 'gatan' står som objekt till **rista** i stället för stenen vid gatan är en metonymi som säkert är tillåtlig och pryder i en poetisk framställning.» — Sedan Brate meddelat Bugge sin nya läsning, föreslår denne att uppfatta **trop** som en dissimilationsform för *troðr*. »Jeg forstaar **trop kunuki** som Apposition till **tolir bruti** 'betroet for Kongen', d. e. 'betroet hos Kongen'. Da *troa* kan betyde 'betro', maa *troþr* kunne betyde 'betroet'. Dativen *konungi* kan sammenlignes f. Eks. med oldn. *hann virðisk mǫnnum vel*.» Ur metrisk synpunkt innebär Brates läsning en förbättring, då **tolir** och **trop** bära alliteration. — Brate ansluter sig till Bugges förslag, som han finner ge »en synnerligen passande mening», och han vidhåller denna tolkning ännu i sina senaste behandlingar av inskriften. I *Svenska runristare* ger han följande översättning av hela inskriften: »Tyd du runor. Rätt lät rista Toler fogde, betrodd av konungen. Toler och Gylla läto rista (dessa runor), de båda makarne, efter Høk(?). Alltid, runprydda vårdar (till minne skola vara), Hakon bad rista.» Efter 69—73 **eftir** bör den dödes namn ha följt; det har varit kort och slutat på **-k**. 80—83 **srni** »kan kanske tänkas vara en förkortning med omställning av **sirun**» Sö 86, 111; liksom där är det bestämning till **merki**. Framför detta **merki** vill Brate nu läsa **i** (liksom såväl Peringskiöld som von Friesen),

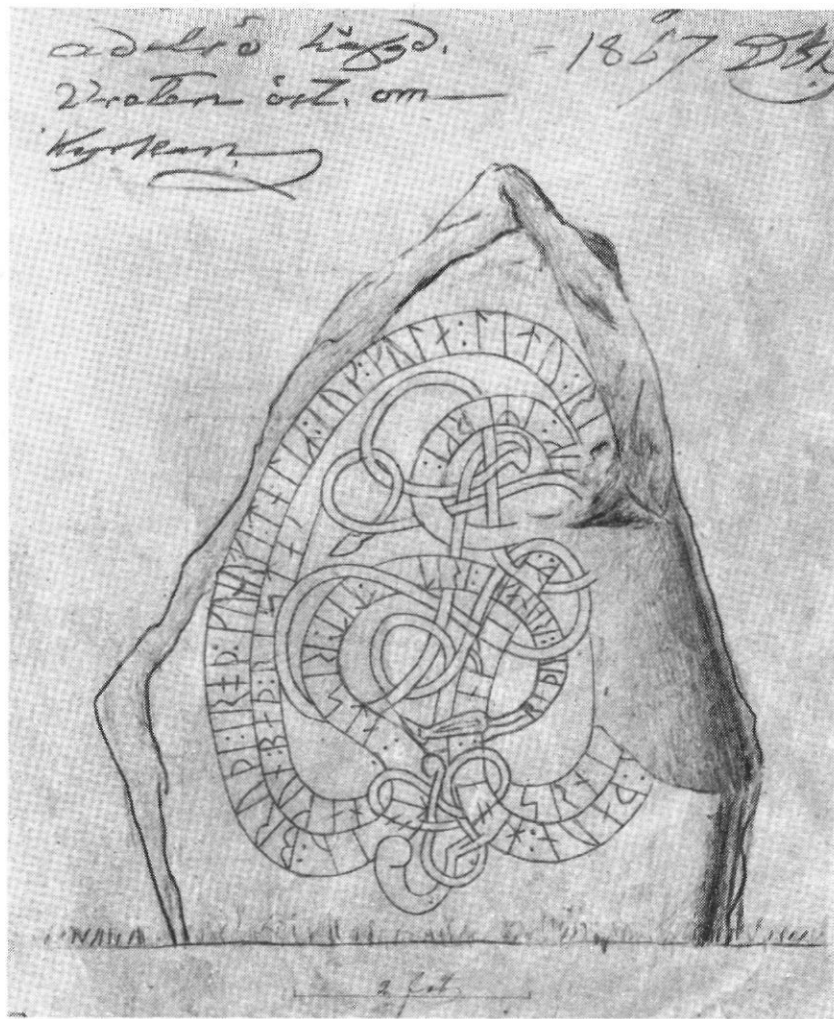

Fig. 8. U 11. Hovgården. Efter teckning av R. Dybeck 1867 (ATA).

ehuru han tidigare fullt riktigt konstaterat, att »detta i torde emellertid blott vara en del af ett ornament». Han uppfattar det som en form av fvn. *æ* 'alltid'. »Orden utgöra troligen udda versen av ett verspar, som t. ex. varit *i mærki sirun (at minnum skulu)*.»¹

På grundval av en egen granskning av inskriften ger von Friesen (1907, 1913) följande tolkning: »Läs du runorna; rätt lät Toler rodsförvaltaren rista dem åt konungen. Toler och Gylla läto rista (dessa runor), båda makarna, till minne af och vård öfver sonen(?) . . . Håkan föranstaltade ristningen». v. Friesen läser 80—83 **srni**, men han förmodar, att **r** är felristning för **u**.

1—4 **rapu** är imperativ av verbet *raða* 'råda; tyda, gissa' med enklitiskt efterhängt pronomen *þu* 'du'. Jfr U 29 Hillersjö, som börjar med samma **rapu**. En liknande uppmaning finnes i inskriften Sö 213 **rapi : sar : kuni** och i inskriften på Sparlösa-stenen, Västergötland: **rap runar þar**.

Tolir är ett i runinskrifter ej ovanligt personnamn, se Sö 293. Sidiformen *Toli* synes ingå i svenska ortnamn (se Lundgren-Brate), den är vanlig i Danmark (O. Nielsen) och förekommer även i England (Björkman). Ett par gånger är den belagd även i Norge (Lind). Namnet är säkerligen en kortform av *þorleifr*. Om kvinnonamnet *Gylla* se Sö 213.

26—34 **bryti : i rop** 'bryte i Roden' är bestämning till **tolir**, satsens subjekt, sålunda sg. nom. Ordet *bryti*, m. är känt från en sörmländsk inskrift, Sö 42; stenen är rest av Sigvalde efter **brutia sin** (ack.). Vidare från ett par danska inskrifter, på Store Rygbjærg-stenen (*DRm* 2 n:r 12) och på Sönder Vinge-stenen (ib. n:r 49), vilka båda börja med samma ord: »Tofe bryte reste denna sten». I landskapslagarna är ordet *bryti* rikligt belagt; det betyder 'arbetsförman, gårdsfogde, förvaltare'. I Östgötalagen (*Dr* 14) stadgas om böter för dråp av en bryte: för »konungs bryte i Uppsala bo» skall gäldas 40 marker, för »jarls bryte i Rodens bo» (*jarls bryti i ropzs bo*) 9 marker, för »biskops bryte i stavs och stols bo» likaså 9 marker, för »lagmans bryte» 6 marker, för »bondes bryte» 3 marker; »dem skall bonden taga». Böterna voro i detta sista fall desamma som för dråp av en träl: »Nu dräper en fri man en träl; han böte tre sådana marker, som man skall lösa honom med» (*Dr* 16). Bryten var sålunda enligt Östgötalagen en ofri man. De förhöjda böter, som utgingo till konung, jarl, biskop eller lagman för dråp av deras brytar, voro ett slags hedersbot. Men endast konungens bryte var i böter likvärdig med en fri man. En »konungens man» (d. v. s. en fri man i konungens tjänst) var däremot först och främst »så högt gill som förut är sagt om fri man» (d. v. s. till 40 marker), och dessutom skulle gäldas en »konungens hedersbot», som Birger jarl bestämt till 40 marker. På samma sätt skulle för en hertigens eller en biskopens man gäldas full mansbot och därutöver en hedersbot av 9 marker (*Dr* 14:6—9). En bryte skulle svara för tionde och andra skyldigheter från den gård, som han var satt att förvalta (*ÖgL Kk* 9). Men han var icke köpgill, lika litet som träl: »Nu sitter bryte i bondes bo, och han är dens träl, vars bo han skall förestå. Bonden skall då göra köp, men ej hans träl» (*Km* 12). Enligt Västgötalagen (*Ä* 17 pr) var bryte beroende av sin husbondes nåd. Om bryte och träl begå stöld tillsammans, »skall bryten hängas och ej trälen» (*Tj* 2: 1). Att bryten i denna bestämmelse sättes i motsats mot trälen, betyder icke, att han själv var en fri man. Han befallde över de andra trälarna på gården och skulle därför givetvis bära ansvaret för vad de på hans tillsägelse gjorde. Om legodräng eller legokvinna, träl eller trälkvinna dräpte bryten i en gård, straffades det enligt svealagarna (*UL M* 15, *VmL M* 13, *SdmL M* 36: 1) lika strängt som om de dräpt bonden själv; bryten var deras rätte herre. Att bryten även i svealanden betraktades som ofri, framgår av ett stadgande i Västmannalagen (*M* 24: 8): »Dräper fri man en träl, äro böterna för honom tre och en halv marker. Bär han bondens nycklar och

¹ Något avvikande är Brates tolkning i *Sverges runinskrifter*, s. 75 f.

råder för alla lås (d. v. s. är han bryte) och blir dräpt hemma i gården, äro böterna för honom sju marker.»¹

Bryten var visserligen sin husbondes *miskunnarman*, men han kunde, om han åtnjöt sin herres förtroende, vara både ansedd och mäktig. Detta var givetvis särskilt fallet med konungens brytar, som ofta även voro hans ombud, hans länsmän. I Yngre Västgöotalagen omtalas *konungs bryti* i betydelsen konungens länsman, därför att han bodde på en kungsgård och förvaldade konungens uppdrag. En tjuv dömdes från tinget till kungsgården; konungens bryte skulle där taga emot honom (Tj 27). I Skånelagen betecknar *konungs bryti* detsamma som *konungs umbutzman*, konungens ombudsman.

Brate har sammanställt Hovgården-stenens **bryti : i rop** med Östgöotalagens *iarls bryti i ropz bo*. På ett annat ställe i samma lag (B 28 pr) skiljes mellan »härad som skattar både till konung och jarl» och härad som »skattar endast till konung». Jarlens bryte skulle uppenbarligen uppbära och förvalta de skatter som gäldades till jarlen; han var jarlens ombudsman. Jarlen — eller hertigen, som han även kallas i lagen (Dr 14: 7) — var befälhavare över ledungsflottan och innehade som sådan »Rodens bo», åtminstone i Östergötland och på Östgöotalagens tid. Hur länge han haft denna ställning är okänt. I Upplandslagen och de andra svealagarna omtalas jarlen icke i samband med ledungen.²

Tolir har säkerligen icke varit en *iarls bryti*, utan en *konungs bryti*. Han har bott på kungsgården på Adelsö. Uttrycket **bryti : i rop** torde icke ha inneburit, att han har varit »förvaltare å ett gods, som var anslaget till flottans underhåll» (von Friesen), utan att han har varit konungens ombudsman i Roden. Till Roden hörde under medeltiden icke blott kustlandet utmed Östersjön utan även de stora öarna i östra Mälaren: Lovö, Munsö och Färingö. Omedelbart innanför Roden låg då Björkö och Adelsö, som räknades till Trögden. Kungsgården på Adelsö hade sålunda ett förträffligt läge för en konungens bryte i Roden.

Inskriften på Hovgården-stenen vittnar om att en bryte och hans maka kunde i hög grad åtnjuta sin herres aktning och välvilja.

35—40 **kunuki** 'åt konungen', dativobjekt till **lit : rista**. Det kan däremot knappast, såsom Brate förmodar (*Runverser*, s. 73), uppfattas såsom bestämning till **bryti**, »såsom nsv. 'förvaltare åt konungen'».

Uttrycket *Rett let rista Tolir bryti i Rod kunungi* bör kombineras med de ord som stå omedelbart innanför slingan: *Hakon bad rista*. Det blir då klart, att konungen och Håkon är samma person. Det är på konungens önskan, som *Tolir* har låtit iordningställa inskriften. Jfr Jällingestenen (*DRm* 1, nr 2) **haraltr : kunuka : bap : kaurua kubl : pausi**, L 143 **stuopkil × bap · opuakan akua**, L 145 **porkir × bap · ubir rista**, U 4 **tutir : bap karua kubl : pita**. Förmodligen har Håkon vid ett besök på kungsgården givit sin bryte befallning att ombesörja, att en runsten komme till stånd för gårdens prydnad. Hovgården-inskriften skiljer sig påfallande från flertalet runristningar därigenom, att den icke i första rummet har kommit till för att bevara minnet av en död frände, utan för

¹ Den norska Gulatingslagen uttalar, att *tvær eru hans* (d. v. s. bondens) *hinar bezto ambátter : seta ok deigia ok tveir prælar : piønn ok bryti* (*Norges Gamle Love* 1, s. 70). För dessa fyra gäldades enligt Frostatingslagen högre böter än för andra trälarna (ib. s. 234). Om innebörden av ordet *bryti* se f. ö. M. Calonius, *Om de forna trälarnes rätt i Sverige* (1836); H. M. Velschow i [Dansk] *Historisk Tidsskrift* 1 (1840), s. 112 f.; N. M. Petersen, *Bonde, Bryde og Adel* (i: *Annaler for nordisk Oldkyndighed* 1847, s. 228 f.; även i: *Samlede Afhandlinger* 3, 1873, s. 261 f.); L. Wimmer i *Aarbøger* 1875, s. 194 f. och i *DRm* 2, s. 102; Fritzners ordbok, art. *bryti*; H. Hildebrand, *Sveriges medeltid* 1, s. 81 f., 2, s. 102 f.

² H. Hildebrand (*Sveriges medeltid* 2, s. 109) har dock påpekat, att Upplandslagen i en flock om »vad som skiljer landets lag och Rodens rätt» (Rättegångsbalken 13) föreskriver, att »om någon vill . . . ställa sig under konungens eller hertigens dom, skall han göra det genom att vädja». »Hertigen» motsvarar här jarlen; att han nämnes i detta sammanhang, tyder på att han haft någon myndighet över den uppländska Roden.

att uppfylla en konungs önskan. Själva minnesinskriften kommer i andra rummet och spelar en underordnad roll. Huvudsaken var tydligen, att en vacker runristning kom till stånd.

Hovgården-stenens inskrift är av stort intresse därför, att den — såsom Sophus Bugge först har framhållit — omtalar en svensk konung och därigenom är närmelsevis daterad. Inskriftens **hakun** måste vara den konung Håkon, med tillnamnet röde, som omtalas såväl av den samtida Adam av Bremen som i den isländska Hervararsagans svenska kungalängd (jämte några andra isländska skrifter) och i Västgötalagens kungalängd. Adam, som synes ha avslutat sin krönika senast på sommaren 1074¹, lämnar (III: 53) följande redogörelse för de senaste händelser i Sverige, som kommit till hans kännedom: Efter konung Stenkils död (troligen år 1066) kämpade tvenne hövdingar, som båda buro namnet Erik, om makten. De stupade båda, och därmed var hela kungaätten utslocknad. Då rådde stor osäkerhet i riket, och kristendomens ställning blev svårt skakad; de biskopar, som ärkebiskopen i Bremen ordinerade för Sverige, vågade av fruktan för förföljelser icke begiva sig till sina stift utan kvarstannade i Tyskland. Skånes biskop fick övertaga omsorgen om de kristna församlingarna i Götaland, under det att i Svealand en hövding vid namn Gniph sökte stödja kristendomen bland folket. I ett tillägg (skolion 84) meddelar Adam några uppgifter, som senare — efter krönikans avslutande — hade kommit honom till handa: Sedan de båda Erikarna hade stupat, blev Stenkils son Hallsten konung. Han blev emellertid snart fördriven, varefter Anund från Ryssland inkallades. Sedan även denne avsatts — enligt ett annat skolion (140) därför att han var kristen och vägrade att offra till svearnas avgudar — valde svearna en viss Håkon (quendam Haquinum) till konung. Han ingick giftermål med »ynglingen Olavs moder» (matrem Olaph iuvenis); därmed avses troligen den norske konungen Olav kyrres mor.

I Hervararsagan nämnes Håkon endast i förbigående: *Ingi hét son Steinkils, er Svíar tóku til konungs næst eptir Håkon* (*Heiðreks saga*, udg. ved Jón Helgason, 1924, s. 159). Tydligare uttrycker sig Snorre (*Heimskringla*, udg. ved Finnur Jónsson, 3, s. 250): *Steinkell Svíakonungr andaðisk nær falli Haraldanna. Håkon hét sú konungr, er næst var í Svíþjóð eptir Steinkel konung. Síðan var Ingi konungr, sonr Steinkels*.

Västgötalagens kungalängd låter Håkon följa omedelbart efter Emund slema, före Stenkil: »Den fjärde var Håkon röde. Han var född i Levene i Vista härad. Tretton vintrar var han konung, och han ligger i Levene, där han var född. Den femte var konung Stenkil . . . Den sjätte var konung Inge . . .» Ordningsföljden i denna krönika är uppenbarligen felaktig. Håkon har, såsom både Adam och de isländska källorna uppge, följt efter Stenkil. En av västgötalängden oberoende svensk tradition, bevarad i hs C 70 i Uppsala Universitetsbibliotek (*SRS* 1, n:r 7), har följden: Olavus Skathkununch—Stenkil—Halstanus—Neskununger—Sveno Ydolatra (d. v. s. Blotsven)—Haquinus Rufus—Inge senior.

Om Håkon röde har kungalängdens författare icke vetat att berätta någonting — utom möjligen att han hade varit konung i 13 år. Men vad han visste om den västgötske Stenkil har blivit felaktigt uppdelat på honom och Håkon röde, varvid även ordningen dem emellan har blivit omkastad.² Håkon röde har säkerligen icke varit av västgötsk börd utan uppsvensk. Men han tillhörde icke den gamla kungaätten, ynglingaätten, som in i det sista segt synes ha fasthållit vid det vokalallitererande namnskicket. Med de båda Erikarna var enligt Adam hela kungaätten utslocknad (»deficiente omni regali prosapia»); denna uppgift är utan tvivel riktig och värd allt beaktande. Håkon var en uppsvensk hövding, som efter Stenkils död blev vald av

¹ Gottfrid Carlsson i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1923, s. 410.

² Enligt N. Beckman, *Ur vår äldsta bok* (1912), s. 31 f. var Håkon son till Emund gamle. Att han skulle ha varit född i Västergötland, är visserligen icke därför omöjligt; fadern har nog tidtals bott där. Troligare är dock, att vi i kungalängden felaktigt ha fått in några uppgifter om honom, som egentligen höra till Stenkil: att han var född i Levene i Vista härad och att han ligger begravnen där.

svearna. Han var gift med »ynglingen» Olav kyrres moder; det lat. *iuvēnis* återger här ett nordiskt *ynglingr* 'medlem av ynglingaätten'. Sannolikt sökte Håkon på detta sätt, genom en giftermålsförbindelse med den norska grenen av den gamla ätten, stödja sitt kungadöme.

Sannolikt har Håkon regerat en icke alltför kort tid. Hans trontillträde kan med hänsyn till Adams uppgifter icke sättas tidigare än 1073 eller 1074 men möjligen ett eller annat år senare. Om västgötalängdens 13 år vore riktigt, bör han ha varit konung ännu vid 1080-talets mitt.¹ Inskriften på Hovgården-stenen torde alltså kunna dateras till omkring 1080. Med stor sannolikhet tillhör den årtiondet 1075—1085.²

Med 41—59 **tolir : auk : gyla : litu ris-** börjar en ny mening, som tydligen har varit formulerad såsom den på runstenar vanliga minnesinskriften. Suppleringen **-ta : runar : þisar** torde vara ganska säker. Därefter följer 61—68 **þaun : hion**, apposition till **tolir : auk : gyla**.

Mellan 69—73 **eftir** och 75—79 **i merki** vill von Friesen supplera **auk : eptir ok í merki** »till minne af och vård». Detta förbinder han med det nedtill t. h. i den inre slingan stående 80—83 **srni**, vilket han förmodar vara felristning för **sunir**: »till minne af och vård öfver sonen(?)». »Sammanhanget är troligen det, att Håkan haft en son — äkta eller oäkta — hvilken han lämnat åt sin förvaltare å Alsnö kungsgård (hofgård) till uppfostran. Då konungasonen i unga år afidit, ger Håkan sin förvaltare och hans hustru i uppdrag att ombestyrja en minnesvård efter tidens sed.»

Den föreslagna tolkningen av 80—83 **srni** som **sunir** är givetvis rätt osäker. Man hade väntat, att ristaren själv skulle ha upptäckt och rättat sitt fel. Framför 75—79 **merki** finnes icke något **i**; vad von Friesen har uppfattat som en runa är med säkerhet en ornamentslinje. Visserligen skulle ett **auk : merki** kunna tänkas vara samordnat med det föregående **runar : þisar**. Men ordställningen bleve högst egendomlig och osannolik, och **eftir** komme att stå ensamt, utan huvudord.

Mellan 69—73 **eftir** och 74 **k** kan på den avflagade ytan knappast ha funnits plats för mera än två runor. Om här har stått ett namn, har detta alltså varit helt kort och i ack. slutat på **-k** eller **-g** (*Vigr?*, däremot sannolikt icke *Haukr*, *Kvikkr* eller annat namn, som fordrar fyra runor). Troligast förefaller det, med hänsyn till utrymmet, att här har stått ordet *sik*. Vad som står inom runslingan bildar då en sammanhängande mening med naturlig ordföljd: Tolir och Gylla läto rista (dessa runor), makarna efter sig till ett märke. Konung Håkon skulle alltså, om denna tolkning är riktig, ha befallt sin bryte att på kungsgården låta utföra en runristning, som skulle bevara hans namn. Bryten har utfört befallningen men samtidigt tillsett, att stenen fick en minnesinskrift efter den vanliga formeln över honom själv och hans hustru.

80—83 **srni** står isolerat. Att det icke kan tolkas, kan bero på att inskriften är defekt och att slutet saknas.

Uteslutet är ju icke, att efter 80—83 **srni** ha följt ännu några runor i den förstörda delen av inre runslingan. Vad man här närmast skulle kunna vänta, vore en uppgift om ristaren, i en sats som bestämde det **merki**, som onekligen ensamt förefaller något främmande. »Tolir och Gylla läto rista dessa runor, makarna, efter sig, de märken som ... ristade.» Sålunda **is raist** ... Framför 80 **s** kan slinglinjen möjligen ha fått ersätta en **i**-runa, och 82 **n** kan vara fel för **a**. Jfr runan 68, som liknar **a**, ehuru det uppenbarligen är **n**, som avses. Uppgiften om ristaren i den inre slingan på h. sidan bildar i så fall en god motsvarighet till vad som står mitt emot på v. sidan: »Håkon bjöd rista».

¹ Enligt Gottfrid Carlsson (a. a., s. 416) har han de sista åren varit samregent med Inge, som bevisligen var konung redan 1080. Carlsson framställer den hypotesen, att det är Inge och Håkon — icke Inge och Hallsten, såsom man allmänt ansett — som åsyftas med »I et A Visigothorum reges» i Gregorius VII:s bekanta skrivelse år 1081 (SD 1, s. 41 f.). — Om Håkon röde se F. Braun och O. v. Friesen i *Fornvännen* 1910; H. Schück, *Den äldsta kristna konungalängden i Sverige* (1914); S. Tunberg, *Äldre medeltiden* (1926), s. 26 f.; G. Carlsson i *Kyrkohistorisk årsskrift* 1923, s. 407 f.

² O. v. Friesen, som förlägger Håkon rödes regeringstid till omkr. 1070, anser, att inskriften på Hovgården-stenen, »som sannolikt är äldre än Öpers tid, torde tillhöra 1060-talet» (*Upplands runstenar*, s. 59).

Första delen av inskriften är avfattad i versform.

Rað þu runar. Rett let rista

bildar ett verspar. Fortsättningen är däremot icke vers.¹ Versparet är med säkerhet ej diktat för tillfället. Det har varit ett känt uttryck som ristaren har tagit upp och använt. Till versformen hör, utom allitterationen, även imperativen med utsatt subjekt och ordställningen i den senare satsen med predikatet jämte bestämning främst.

Enligt Brate (*Svenska runristare*, s. 85) är Hovgården-stenen sannolikt ristad av Torgöt Fotsarvi. Brate framhåller likheten med Torgöts signerade ristning vid Ekeby, Skånella sn. von Friesen (*Upplands runstenar*, s. 69) antager, att Hovgården-stenens ristare även har utfört den äldre av

de båda runstenarna vid Råsta i Spånga sn (U 77). Brate finner även, att de båda ristningarna påminna om varandra »om ock icke tvinga till antagande av samma ristare. Till samma tid synas de däremot väl kunna hänföras.»

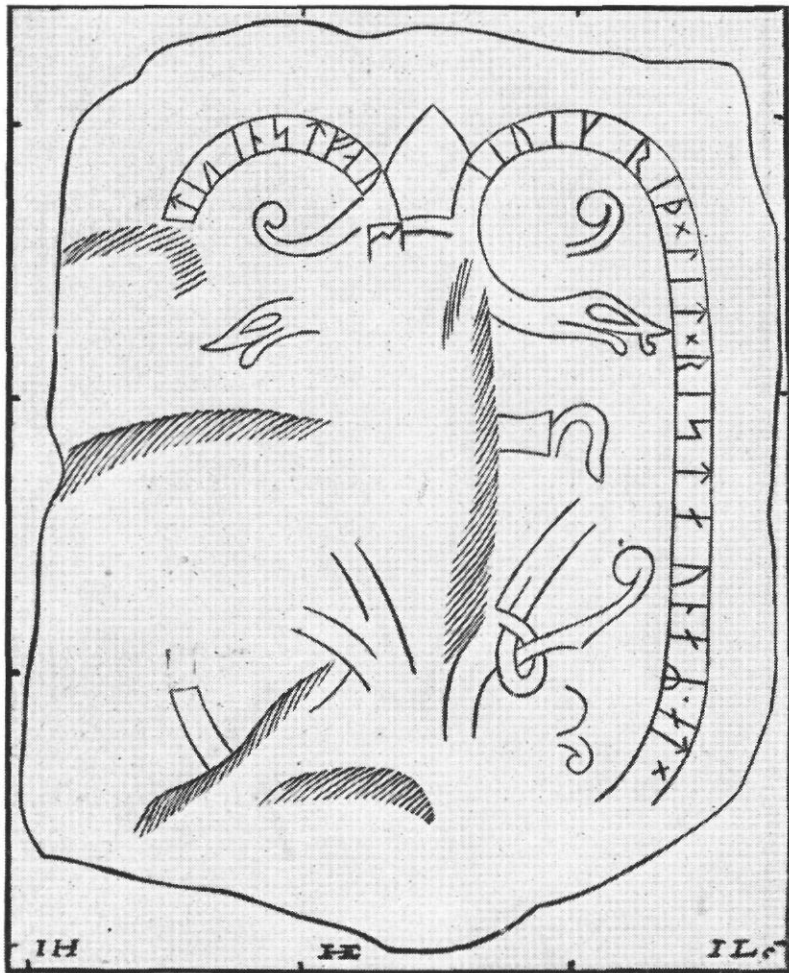

Fig. 9. U 12. Bona, Munsö sn. Efter B 282.

12. Bona, Munsö sn.

Litteratur: B 282, L 335. J. Hadorph, Färentuna Häradz Runestenar (1680), n:r 21; J. Peringskiöld, Monumenta 3, bl. 245; O. Celsius, SR 1, s. 21; V. Dahlgren, Färentuna härad, 1851 (ATA), s. 31; UFT h. 12 (1884), s. 290.

Äldre avbildning: J. Leitz 1676 (hos Hadorph a. a., Peringskiöld a. a. och B 282).

Ristningen fanns enligt Hadorph »uthi en förbränd häll». Endast en del av inskriften kunde läsas. — Numera är stenen spårlöst försvunnen, sannolikt helt förstörd.

Inskrift (enligt B 282):

- - uikrip × lit × rista unar at × tir instfau r
5 10 15 20 25 30

... let rista [r]unar at ...

»... lät rista runor efter ...»

13. Husby, Munsö sn.

Pl. 5, 6.

Litteratur: (B 1137) L 336, D 2: 56. J. Peringskiöld, Monumenta 3, bl. 245, Ättartal för Swea och Götha Konunga Hus (1725), s. 33; O. Celsius, SR 2, s. 187; Brev från A. Seton till J. G. Liljegren (ATA); V. Dahlgren, Färentuna härad, 1851 (ATA), s. 29; UFT h. 12 (1884), s. 291; E. Brate, Anteckningar (ATA).

Äldre avbildningar: Peringskiöld, Monumenta (osign.); Seton, teckning (i brev till Liljegren); Dybeck a. a.; Brate 1901 (ATA).

Fragment av en runsten, stående på toppen av »Björn Järnsidas hög». På en teckning av högen från 1600-talet, utförd av assessor C. L. v. Schantz (B 1137), synes fragmentet på samma

¹ Brate läser såsom nämnt 31—34 **trop** och får därigenom ytterligare ett verspar, med allitteration på orden **tolin** och **trop**. Han läser 75—83 : **i merki srni**, vilket han anser ha utgjort »udda versen av ett verspar, som t. ex. varit: *i mærki siRun (at minnum skulu)* 'Alltid runprydda vårdar (till minne skola vara)'. Större delen av inskriften skulle alltså ha varit på vers.